

УДК 345.618

Груздь О. І. – ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

СПОСІБ УЧИНЕННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА В РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

Висвітлено сутність поняття способу вчинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони. Акцентовано увагу на засобах і знаряддях учинення цього злочину, встановлено причиново-наслідковий зв'язок між дією та результатом.

Ключові слова: злочин, спосіб учинення злочину, умисне вбивство, необхідна оборона.

Нині в усіх державах світу вбивство розглядають як один із найтяжчих злочинів з урахуванням його суспільного небезпеки, що полягає в позбавленні людини найціннішого – життя. Учинення умисних убивств у разі перевищення меж необхідної оборони є злочином, водночас наслідком дій, спрямованих на припинення правопорушення.

За 2015 рік було обліковано 34 кримінальні правопорушення за ст. 118 Кримінального кодексу (КК) України, а в першому півріччі 2016 року – 19 подібних кримінальних правопорушень. За даними слідчої практики, поширеними є ситуації, коли перед слідчими постає проблема правильної кваліфікації злочинних дій за умови вчинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони. Ці злочини кваліфікують за ч. 2 ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого). Так, 2015 року було обліковано 673 кримінальні правопорушення, а за перше півріччя 2016 року – 397 [1].

Визначення способу вчинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони має принципове значення. Це надає можливість відокремити незаконні дії від правомірних, просте вбивство – від привілейованого, а також правильно кваліфікувати злочин за ст. 118 КК України і під час досудового розслідування встановити всі обставини кримінального правопорушення.

Спосіб учинення є одним з основних елементів криміналістичної характеристики злочинів. Дослідженню його теоретичних і практичних аспектів приділяли увагу В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, П. В. Цимбал, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін.

Особливостям розслідування умисних убивств присвячено дисертаційні дослідження А. О. Антощука, І. В. Борисенка, В. Я. Горбачевського, С. Ф. Здоровка, В. І. Перкіна, О. С. Саїнчина, В. Л. Синчука, А. М. Чорного, А. О. Шульги та ін. З урахуванням наявних напрацювань слід зауважити, що нині немає наукових праць, які висвітлювали б методику розслідування умисних убивств, учинених у разі перевищення меж необхідної оборони. Таким чином, потребує вивчення спосіб учинення зазначеного злочину як ключовий елемент його криміналістичної характеристики.

Мета цієї статті – проаналізувати поняття способу вчинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони.

Право кожного захищати власне життя та здоров'я, а також життя та здоров'я інших від протиправних посягань передбачено ч. 3 ст. 27 Конституції України [2]. Прикладом утілення цих законодавчих норм є ст. 36 КК України, за якою кожна особа має право на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання незалежно від можливості уникнути його або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади [3]. Правильне і логічне застосування нормативних положень про необхідну оборону є важливою умовою для забезпечення законності.

У наукових працях із криміналістики увагу акцентовано на вивченні способу вчинення злочину, оскільки він є своєрідним «ключем» до їх розкриття.

На думку М. В. Салтевського, спосіб учинення злочину – це комплекс динамічних актів, рухів, що залишають у навколишньому середовищі зміни – сліди злочину, які стають основним джерелом інформації для розкриття злочинів, виявлення та викриття винних [4, с. 424]. В. Ю. Шепітько вважає, що спосіб злочину – це характер дій злочинця, виражений певною системою операцій і прийомів. Спосіб учинення злочину свідчить про те, як саме особа здійснила суспільно небезпечне діяння та які прийоми, методи й засоби застосовувала для цього. Також він притаманний

насамперед для злочинної дії як активної, вольової суспільно небезпечної поведінки особи [5, с. 275–276].

Проаналізувавши ці визначення, можна стверджувати, що спосіб учинення злочину – це система дій чи бездіяльності, зумовлена метою і мотивами, які відображають психофізіологічні особливості особи відповідно до поставлених цілей та умов їх реалізації.

Дослідження способів учинення злочинів є методологічно важливим для криміналістики як науки загалом і методики розслідування окремих видів злочинів. Інформацію про спосіб учинення злочину безпосередньо використовують для розроблення конкретних криміналістичних методик.

Сучасні науковці різнобічно досліджують спосіб учинення злочину. Розгорнуте тлумачення цього поняття пропонує С. С. Чернявський. На його думку, спосіб злочину – це об'єктивно й суб'єктивно детермінована система дій (операцій, механізмів, прийомів) поведінки суб'єкта в процесі підготовки, учинення та приховання злочину, кожна з яких залишає специфічні сліди, що дають змогу за допомогою криміналістичних прийомів і засобів отримати розуміння сутності події, установити особу злочинця та його причетність до протиправної дії, а також визначити оптимальні шляхи виконання завдань розслідування [6, с. 55–56].

Спосіб учинення злочину найповніше виявляється за умови його умисного характеру. Структурно він складається з дій щодо підготовки, безпосереднього вчинення та приховання злочину. Однак слід урахувати, що в низці злочинів, учинених через необережність, процесу підготовки зазвичай немає.

Зокрема, окреслену проблему досліджував В. Ю. Шепітько, на переконання якого спосіб злочину – це збірне поняття. Його структура охоплює способи підготовки до протиправного діяння, його вчинення і приховування (маскування). Спосіб злочину не завжди має повну структуру, адже іноді його вчиняють без попереднього планування чи свідомо не приховують факти події або її сліди [5, с. 275].

Способи вчинення злочину можна класифікувати за певними критеріями. Наприклад, М. С. Уткін виокремлює такі види:

- 1) найбільш кваліфіковані (повноструктурні), що передбачають підготовку, учинення та приховування злочину;
- 2) менш кваліфіковані (відсічені), першого типу, які охоплюють учинення і приховування злочину;

3) менш кваліфіковані (відсічені), другого типу, що містять у собі підготовку й учинення злочину;

4) некваліфіковані (спрощені), які складаються лише з дій щодо вчинення злочинів [7, с. 6].

Отже, характеризуючи протиправне діяння, передбачене ст. 118 КК України, можна визначити такі види способу вчинення злочину:

менш кваліфіковані (учинення та приховування злочину);

некваліфіковані, або спрощені, що охоплюють лише дії щодо вчинення злочинів.

У цьому контексті слід з'ясувати основні ознаки способу вчинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони. Зокрема, учинення цього правопорушення полягає в усвідомлених і цілеспрямованих діях, спрямованих на позбавлення життя іншої особи. Ці дії в кожному конкретному випадку визначені знаряддями, засобами, умовами місця, часу та слідами вчинення злочину. Крім цього, у структурі способу вчинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони зазвичай можна виокремити процес приховування. Його можна схарактеризувати як діяльність або елемент злочинної діяльності, що становить систему об'єктивних та суб'єктивних чинників дійсності, що формуються на всіх стадіях учинення злочину, і реалізація її має на меті знищення, зміну слідів злочину й злочинця задля перешкоджання розслідуванню.

Під час учинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони стадії підготовки зазвичай немає. Зазначене пов'язано з тим, що злочини цієї категорії належать до спонтанних, а процес готування передбачає умисні дії, спрямовані на вчинення закінченого злочину – настання смерті потерпілого.

Проблемним питанням у практичній діяльності є формування доказової бази, що забезпечувала б доказування стану необхідної оборони на підставі дослідження комплексу ідеальних і матеріальних слідів злочину. Проте кваліфікацію злочину здійснюють переважно на підставі показань свідків і підозрюваного. Це зумовлює необхідність визначати джерела матеріальної та ідеальної слідової інформації й залучати її до процесу доказування в кримінальному провадженні.

Ретельне вивчення проблематики способу вчинення умисних убивств у разі перевищення меж необхідної оборони є важливим

для встановлення кореляційних зв'язків з іншим елементом криміналістичної характеристики – слідовою картиною злочину.

На підставі загальноприйнятих у юридичній науці критеріїв С. О. Сафронов пропонує класифікацію способів учинення вбивства:

1) за формою діяннн: активні дії; бездіяльність (створення небезпечних для життя умов і залишення особи в цьому стані, незастосування необхідних для її врятування заходів);

2) за способами впливу на організм потерпілого: завдання шкоди шляхом застосування фізичної сили, різних знарядь і засобів, чинників навколишнього середовища, тварин;

3) за характером травматичної дії: використання механічних, термічних, температурних, біологічних, хімічних факторів впливу тощо;

4) за видом травматичного впливу: побиття, удар, тиск, розтягнення, розрив, крутіння, ламання тощо [8].

На підставі теоретичних і практичних досліджень, присвячених вивченню змісту ст. 118 КК України, можна виокремити характерні ознаки способу вчинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони:

1) дія (посягання на життя іншої особи);

2) наслідки (настання біологічної смерті людини);

3) причинові зв'язки між зазначеними діями й наслідками;

4) обстановка вчинення злочину (перебування винної особи під час учинення цього діяннн в стані необхідної оборони).

Спосіб учинення умисних убивств у разі перевищення меж необхідної оборони також характеризують за його складовими:

форма діяннн – усвідомлена активна дія, спрямована на позбавлення життя іншої особи (бездіяльність не характерна для здійснення необхідної оборони);

спосіб впливу на потерпілого – раптовість нападу, що зумовлює використання особою, яка захищається, будь-яких предметів для самооборони.

Знаряддями вчинення злочину є ті предмети, за допомогою яких особа здійснює фізичний вплив на матеріальні об'єкти (транспортні засоби, вогнепальна і холодна зброя, технічне устаткування). Засоби вчинення злочину – це предмети, речі, які було використано для вчинення протиправного діяннн або полегшення його вчинення, однак безпосереднього фізичного впливу не завдавали.

Поширеними знаряддями вчинення зазначеної категорії злочинів є:

колючо-ріжучі предмети (ніж, сокира, викрутка, розбита пляшка тощо). Наприклад, вивчаючи вирок Зарічницького районного суду м. Суми від 15 липня 2016 року, за ознаками злочину, передбаченого ст. 118 КК України, було встановлено, що способом учинення злочину є завдання тілесних ушкоджень розкладним кишеньковим ножом, що спричинило смерть потерпілого [9];

зброя (гладкоствольна, травматична, вогнепальна, холодна). Згідно з вироком Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 29 жовтня 2015 року за фактом учинення умисного вбивства шляхом перевищення меж необхідної оборони, встановлено, що злочин учинено з використанням кулемета РПК-74 [10];

інші предмети (дерев'яна палиця, цеглина, пічна вугільна лопатка тощо). Прикладом можна навести вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 18 серпня 2016 року, де способом учинення злочину є завдання тілесних ушкоджень дерев'яною палицею, що спричинило смерть потерпілого. Винного було засуджено за ст. 118 КК України [11]. Іншим прикладом є вирок Глобинського районного суду Полтавської області від 21 березня 2016 року, винесений за аналогічний злочин, у якому способом учинення є завдання цеглиною тілесних ушкоджень по голові, унаслідок яких настала смерть потерпілого [12]. Згідно з вироком Попаснянського районного суду Луганської області від 16 лютого 2016 року, винесеним за ознаками злочину, передбаченого ст. 118 КК України, способом учинення правопорушення є завдання пічною вугільною лопаткою не сумісних із життям тілесних ушкоджень [13];

тварини (зазвичай собаки), яких у процесі слідства можуть визнати предметом учинення злочину;

чинники навколишнього середовища (утоплення у водоймі, скидання з висоти).

Водночас до засобів учинення злочину належить застосування: фізичного насильства (зокрема, Уманський міськрайонний суд Черкаської області від 19 квітня 2016 року виніс вирок за ст. 118 КК України, за яким способом учинення злочину є завдання тілесних ушкоджень за допомогою фізичної сили, а саме руками шляхом удушення потерпілого внаслідок механічної асфіксії, що спричинило смерть потерпілого [14];

транспортних засобів;

різних видів зброї;
колючо-ріжучих предметів;
тварин.

Вид травматичного впливу під час учинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони залежить від конкретної події, психологічного та фізичного стану особи, яка захищалася.

Отже, спосіб учинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони є системою навмисних дій, спрямованих на позбавлення особи життя. До того ж, на психологічному рівні особа усвідомлює протиправність власного вчинку, однак, з огляду на передумови цього злочину (процес оборони, затримання злочинця), наполягає на завершенні власних дій і настанні небезпечних наслідків.

Спосіб учинення умисних убивств у разі перевищення меж необхідної оборони відіграє важливу роль у процесі формування інформації про вчинене кримінальне правопорушення та про особу, яка його вчинила. Поглиблене дослідження способу вчинення злочину можна розглядати як один з головних шляхів установлення обставин кримінального провадження.

Таким чином, спосіб учинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони структурно складається зі стадій учинення та приховування злочину, характеризується використанням специфічних засобів і знарядь. Найпоширенішими є завдання тілесних ушкоджень колючо-ріжучими предметами, застосуванням зброї, використанням тварин, а також предметів, що можуть становити небезпеку для життя людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення [Електронний ресурс] : Генеральна прокуратура України : [сайт]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011>. – Назва з екрана.

2. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. – Назва з екрана.

3. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрана.

4. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтевський. – Київ, 2006. – 588 с.

5. Криміналістика : підручник / [кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька]. – Вид. 4-те, переробл. і доповн. – Харків, 2008. – 464 с.

6. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чернявський Сергій Сергійович. – Київ, 2002. – 219 с.

7. Уткин М. С. Особенности расследования и предупреждения хищений в потребительской кооперации : учеб. пособие / М. С. Уткин. – Свердловск : СЮИ, 1975. – 78 с.

8. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : наук.-практ. посіб. / С. О. Сафронов. – Харків, 2003. – 175 с.

9. Вирок Зарічницького районного суду м. Суми від 15 лип. 2016 р. по справі № 591/9618/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень України : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59082896>. – Назва з екрана.

10. Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 29 жовт. 2015 р. по справі № 235/7831/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень України : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52907974>. – Назва з екрана.

11. Вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 18 серп. 2016 р. по справі № 401/2497/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень України : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59791268>. – Назва з екрана.

12. Вирок Глобинського районного суду Полтавської області від 21 берез. 2016 р. по справі № 527/1899/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень України : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56556815>. – Назва з екрана.

13. Вирок Попаснянського районного суду Луганської області від 16 лют. 2016 р. по справі № 423/366/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень України : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55824790>. – Назва з екрана.

14. Вирок Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 19 квіт. 2016 р. по справі № 705/2757/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень України : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57243937>. – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2016